

MARINKO TOMASOVIĆ

EVIDENTIRANJE SREDNJOVJEKOVNIH
NADGROBNIH SPOMENIKA
U MAKARSKOM PRIMORJU
TIJEKOM XIX. STOLJEĆA NA PRIMJERU
MIJATA SABLJARA I FRA LUJE MARUNA

UDK : 904 : 726.82 (497.5 Makarsko primorje) "653"
902 – 05 Marun, L.
902 – 05 Sabljar, M.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. 8. 2007.
Prihvaćeno: 3. 8. 2007.

Marinko Tomasović
Gradski Muzej Makarska
HR, 21300 Makarska
Obala kralja Tomislava 17/1
marinko.tomasovic1@st.t-com.hr

Uvodno se daje sumarni pregled rane literature s podacima o srednjovjekovnim nadgrobnim pločama i stećcima u Makarskom primorju. Razmatra se potom značenje terenskog istraživanja Mijata Sabljara, kojemu su sredinom XIX. st. ovi spomenici zaokupili pozornost i u Makarskom primorju. Zabilježeni podaci i crteži u njegovim terenskim bilježnicama, naročito stećka-sljemenjaka na Zakuću kod Makarske, ovdje se prvi put uredno objavljuju i revaloriziraju. Vrednuju se zajedno s rezultatima kasnijih obilazaka fra Luje Maruna, oca starohrvatske arheologije, čije terenske bilježnice krajem istog stoljeća također potvrđuju da je evidentirao stećke i nadgrobne ploče u Drašnicama, jugoistočno od Makarske.

Ključne riječi: stećci i nadgrobne ploče u Makarskom primorju, stećci na Sladincu u Baćini, terenske bilježnice M. Sabljara, ploče u Igranima, ukrašeni stećak-sljemenjak sa Zakuća, terenske bilježnice fra L. Maruna, groblje u Drašnicama, niski sljemenjak tzv. pločastog tipa

Nedvojbeno su u okvirima bavljenja srednjovjekovnom spomeničkom problematikom Makarskog primorja nadgrobni spomenici najbrojniji nosioci napomena u literaturi. Zarana im se pridala pozornost, premda dugo vremena načinom nesistematskog evidentiranja bez detaljnijeg razmatranja.¹ U literaturi se prvi navodi o nadgrobnim pločama i stećcima u Makarskom primorju vezuju za putopisno djelo A. Fortisa. On još godine 1774. piše za prostor uokolo Gospine crkve u Tučepima da su na njemu "mnogi stari slavenski grobovi bez ikakva natpisa, ali s raznim bareljefima", te opisuje "veliki uspravljeni grobni kamen" u Drveniku, na kojemu nije prepoznao prikaz sukobljenih konjanika i djevojke između njih.² Fortis nije nastojao vremenski približe odrediti ove nadgrobnjake – u okvirima tadašnjeg "doživljaja" još se ne naziru osnovni pojmovnici romantizma – niti ih imenuje nekim nazivom, što vrijedi i za mjesta koja je drugdje u Dalmaciji obišao, kao i za najveće groblje kod starohrvatske crkve sv. Spasa na izvoru Cetine.³ Naprotiv, franjevac P. Kadčić-Peko već ih naziva stećcima, ali za Makarsko primorje veli "ako ih i ima, neimadu značaja", pri čemu nakratko spominje tek, Fortisu također interesantan, visoki sanduk, tzv. Kostanića greb u Drveniku.⁴ Za Makarsko primorje ploče uzima kao

¹ Njihovo sagledavanje u znanstvenim kategorijama arheologije i povijesti umjetnosti prihvatljivo i u pogledu činjenice povezanosti ovih spomenika i grobljanskih kompleksa s naseobinskim točkama, nastojalo se je tek nedavno prikazati u cjelovitijem topografskom i kulturološkom pregledu: Tomasović 2007 A, gdje je iznijet i prikaz tijeka izučavanja ovih nadgrobničkih spomenika s detaljnim kritičkim osvrtom na literaturu.

² Fortis 1984, str. 229, 234. Na ovaj previd upozorava još: Kadčić-Peko 1863, str. 100, pomišljajući vjerojatno na Fortisa.

³ Fortis 1984, str. 193.

⁴ Kadčić-Peko 1859, str. 321.

brojnije, što bi se iz današnje perspektive uzelo kao točno. No, takva rana terminološka klasifikacija, u biti, više je podrazumijevala tipološko izjednačavanje ploča i nižih sanduka. Upada u oči kako uz tučepske ukrašene ploče Kadčić-Peko naglašava iste i u Podaci,⁵ gdje se nalazi, i inače za Makarsko primorje, rijedak sljemenjak. Pak, njega pisac ne spominje. Također, nisu ni najuočćenije spomenuti (tada još uvijek brojni) stećci na Sladincu u Baćini, premda je ovo naselje istaknuto pod regionalnoj pripadnosti “kotara Makaskoga”. Svakako, isto vrijedi i za groblje na Zakuću kod Krvavice nedaleko od Makarske, o kojemu će ovdje već biti govora. Stoga je rečena Kadčić-Pekina tvrdnja o upitnosti postojanja stećaka u Makarskom primorju, dakle, tipološki viših oblika, bila ishitrena. Uskoro Kadčić-Peko tek nešto pomnije pristupa navođenju stećaka za pojedina naselja u Primorju,⁶ donoseći uz to i četiri shematizirana crteža. Iako ni ovom prilikom ne navodi stećke na Zakuću, glavninom ni nove lokalitete, sada za Baćinu veli da se kod crkve sv. Andrije na Sladincu nalazi “preko sto nadgrobnih debelih pločah”, od kojih su mnogi ukrašeni.⁷ Također, na istome mjestu veli kako u Baćini na “više mjestah” ima “ploča i stećaka”. Kadčić-Pekinim osvrtom, naročito u pogledu nakane da upozori na što više lokaliteta sa stećcima i pločama, učinjen je početni odmak u bavljenju ovim spomenicima, naročito jer su suvremeni osvrti o tom pitanju zaobišli ovaj prostor.⁸ I V. Klaić usputno piše o stećcima i nadgrobnim pločama, ali i s posve različitom informativnošću. Dok za Tučepe veli kako “naokolo” ima stećaka, i on je nešto određeniji za prostor baćinske crkve sv. Andrije, dočim iznosi kako ih je ovdje više od “stotine”, i to ukrašenih “polumjesecom i zvijezdom (kadšto i križem)”.⁹

Indikativno je kako naredni navod o nadgrobnim spomenicima ima značenje tek posredne tvrdnje o njihovom postojanju. Naime, don P. Kaer, govoreći o rijetkosti natpisa na stećcima, tek veli kako ih (zajedno sa širim prostorom) nema ni na onim iz Makarskog primorja.¹⁰

U literaturi prvi vjeran opis jednog stećka s Makarskog primorja daje F. Bulić, uključujući i referentnu napomenu o bibliografiji uopće.¹¹ Njegov osvrt na prostor Zakuća zapadno od Makarske, na kojemu se tada nalazio opisani sljemenjak (sl. 1), u biti je i bio povodom za spomen bogato ukrašenog stećka, inače u radu primarno usmjerenom problemu antičke arheologije. Taj sljemenjak, šezdesetih godina minulog stoljeća prenio pred staru franjevačku crkvu u Makar-

⁵ Kadčić-Peko 1859, str. 322.

⁶ Kadčić-Peko 1863, str. 96, 98, 100-103, T. 1-4.

⁷ Kadčić-Peko 1863, str. 102.

⁸ Izostavlja ih i: Carrara 1852, str. 327-328, premda su uopćenim spomenom navedeni za okolicu Makarskog područja.

⁹ Klaić 1880, str. 169-170.

¹⁰ Kaer 1895., str. 31. Žaliti je što Kaer nikada nije pisao o fenomenu srednjovjekovnih nadgrobnjaka u Makarskom primorju, kako je to već učinio drugdje tijekom svojih čestih preseljenja u službi. Stoga njegove objavljene topografske bilješke i radovi, kao solidan korelativ za arheološke probleme i u današnje vrijeme, najčešće i nisu dodirivale rodni mu kraj. Don Petar Kaer - neće se pogriješiti kaže li se - ujedno i svećenik i arheolog terenac, tek na zalazu životne staze ostavlja svom kraju nešto od građe kakvom je drugdje kudikamo obilatio darivao. U okviru predmeta koji se ovdje razmatra doprinos mu je u opisima grobnih ploča u crkvi makarskih franjevaca i onoj na nedalekom Sv. Petru koristan utoliko što se one, većinom već kao novovjekovni izdanci, vezuju za kulturu ranijih ukapanja pod njima: Kaer 1914, str. 35-39, 43. Simptomatičan je, pak, način kojim je Kaer uvršten među pisce koji su se bavili stećcima na prostoru Makarskog primorja. Naime, Božanić-Bezić 1967, str. 167, među njih bezrazložno svrstava i P. Kaera te odmah pod bilješkom navodi (neke!) njegove radove iz serijala u *Starohrvatskoj prosvjeti*. Odmah nastavlja kako u njima Kaer “više iznosi razna mišljenja o stećcima, nego ih posebno opisuje”. Kako je već rečeno da Kaer nije objavio radove u kojima razmatra srednjovjekovne ploče i stećke na ovom prostoru, tvrdnja Božanić-Bezićeve nije samo neprimjerena već predstavlja i poigravanje sa znatiželjnim korisnicima koji u Kaerovim nastavcima za ovaj prostor neće naći kakav očekivani podatak ili osvrt o njima. Rečena “razna mišljenja o stećcima” ne odnose se na Makarsko primorje, dok je izostanak “posebnog opisivanja” neprimjeren navod, s obzirom da se kao nespomenuti ne mogu ni površno obrađivati, a kamoli opisivati. Naročito je ironična činjenica kako u navedenim nastavcima nema upravo onog prvog gdje se od strane Kaera ipak daje do znanja kako na Makarskom primorju ima stećaka, ali tek načinom najuočćenijeg spomena o njihovu postojanju. Još jedan primjer pokazuje bezuspješno nastojanje autorice k ukazivanju, ako ne na interes, onda barem na rano bilježenje nadgrobnih spomenika na ovom prostoru: Božanić-Bezić 1967, str. 170, bilj. 38; 1970, str. 306, bilj. 157, gdje obalno selo Brist poistovjećuje s Bristom u zaleđu, srećom navodeći rad putem kojega je razvidna zabuna. Po tom pitanju doista je anticipirajuće Kaerovo upozorenje gdje za zaleđinu Bristu piše “ne pas confondre ce dernier avec Brist du littoral de Macarsca...”: Kaer 1887, str. 5. Inače, na rečene netočnosti već se je iznijelo primjedbi u: Tomasović 2005, str. 82-83.

¹¹ Bulić 1928, str. 69.

skoj, najljepši je srednjovjekovni nadgrobni spomenik u Makarskom primorju.¹² Unatoč tome, a i uz to što je bio povodom za neka nekorektna “strukovna” prelamanja,¹³ isti stećak, koji je, kako će se vidjeti, zaokupio pažnju zaslužnog Mijata Sabljara još sredinom XIX. st., svojevrsnom je ironijom ostao u literaturi nakon Bulićeva rada manjkavo i na neodgovarajući način opisan. Pri tome se nije radilo tek o neprepoznavanju sitnih ukrasnih detalja na njemu, već o nepercipiranju cijelog kompozicijskog prikaza. Buliću nije promakla činjenica ukrašenosti stećka na svim stranama. Osim prikaza kola ljudskih figura na široj stranici, polumjeseca i rozeta na bočnoj, primijetio je križ na drugoj bočnoj te, što je najbitnije, prikaz konjanika i životinje na suprotnoj glavnoj stranici, premda ju je preslobodno označio “veprom” (sl. 2). Tamo gdje se je unutar određenijeg problemskog bavljenja točnost u opisu nužno podrazumijevala, tada je upravo izostala. Nastojala ga je tako opisati N. Bezić-Božanić,¹⁴ i to u vrijeme nakon što se je stećak prenio u Makarsku, čime je bolje omogućeno i njegovo razgledanje. Zanimari li se kao manje važan neprikladan termin “vrpca” umjesto tordiranog užeta koji rubi bridove sljemenjaka, upada u oči kako nije spomenuto ukrašavanje zapadne uže, zabatne stranice većim urezanim križem. Naročito začuđuje što se nije navelo kako i nasuprotna šira stranica ima reljefne prikaze konjanika s mačem i životinje ispred (prikaz “lova”). Dojam je kako autorica pišući o “*vidljivi-joj strani*” sljemenjaka, svoju autopsiju nije izvršila nakon prijenosa stećka, već, možda, ranije, dok je ovaj stajao prevrnut na lokalitetu. Još skromniji opis sljemenjaka ista autorica nudi nešto kasnije, uz to opterećen i nespretnim umetcima u tekst. No, o tome je već bilo riječi,¹⁵ a posve je indikativno kako njezino navođenje Bulićeva rada nije rezultirao ničim korisnim. To se pokazalo ne samo u pogledu izostanka točnog opisa sljemenjaka već i tumačenjem jedne Bulićeve napomene, one o “*mnogo prostih grobova*”,¹⁶ kao bezrazložnog oslonca za začuđujuće isforsiranu tvrdnju N. Bezić-Božanić da je ovaj vidio “*još nekoliko većih blokova kamenja*”.¹⁷

U prethodnim crtama kratko se je pregledno upozorilo na pristup u ranom izučavanju fenomena stećaka u Makarskom primorju. To što su se naznačili i neki od radova iz kasnijeg vremena, učinilo se je stoga da se bolje shvati rezultat zanimanja Mijata Sabljara za srednjovjekovne

¹² Opisni podaci sljemenjaka: veličina: 1,09 m x 1,09 m x 0,94 (sjeverno lice); 0,88 m x ? x 0,87 m (južno lice); zapadno lice je dosta oštećeno; 0,75 m x 0,43 m x 1,02 m (istočno lice). Sljemenjak je ukrašen sa svih strana. Šire stranice sadrže reljefne, kompozicijske prikaze. Na današnjem sjevernom licu prikaz je kola, visine prikaza figura između 0,34 i 0,44 m, i visine reljefa 1 cm. Na južnoj, dosta oštećenoj stranici, prikaz je konjanika s mačem u ruci, vel. 0,54 m x 0,33 m, i životinje na lijevoj strani, vel. 0,31 x 0,27 m. Visina reljefa iznosi 1 cm. Na lijevoj strani zapadne, uže zabatne stranice, nalazi se urezani latinski križ, vel. 0,28 x 0,25 m. Istočna zabatna stranica ima reljefne prikaze polumjeseca, 0,16 x 0,04 m, te dvaju rozeta ispod njega, promjera 0,10 m.

¹³ Iako je zaslugom franjevac spašen od uništenja, odnosno korištenja kao građe za gradnju ceste, ukrašeni sljemenjak sa Zakuća u Kravici (danas ispred ulaza u staru samostansku crkvu u Makarskoj), bezrazložno je postao akcentom “upozorenja” o propuštenoj prigodi istraživanja tobožnjega groba pod njim iznijet od: Božanić-Bezić 1970, str. 303, bilj. 134. Nema sumnje kako je briga redovnika o spašavanju bila usmjerena najljepšem primjerku, kao što je i za gradnju kapelice na lokalitetu u 19. st. kao spolij odabran bolje klesani i ukrašeni sanduk. Na žalost, sveukupni, arheološki, kulturni i sociološki kontekst groblja nije poznat te njegova percepcija zastaje na površnoj, varljivoj predodžbi kakvu pružaju tek dva sačuvana, premda reprezentativna stećka. Pak, ni ovakvi sporadični preostaci stećaka sa Zakuća nisu najčešće u literaturi bili popraćeni pravovaljanim osvrtima, onim karaktera opisno-brojčanog sagledavanja, tako i načinom, kako se je ovdje podsjetilo, nepoželjnog tumačenja okolnosti za samo prispijeće stećka u makarski samostan. O svemu tome vidi: Tomasović 2005, str. 83.

¹⁴ Božanić-Bezić 1967, str. 168.

¹⁵ Prvi puta u: Tomasović 2005, str. 83.

¹⁶ Bulić 1928, str. 69.

¹⁷ Božanić-Bezić 1967, str. 168, bilj. 24; 1970, str. 303. Ne treba stoga iznenaditi što je manjkav i Bešlagićev opis sljemenjaka sa Zakuća: Bešlagić 1971, str. 83. Uostalom, to je gotovo slučaj sa svim nadgrobniim spomenicima u Makarskom primorju na koje se ovaj pisac osvrnuo, jer je svoj oslonac glavninom imao u podacima Božanić-Bezićeve. Na drugome mjestu tek se netočno veli kako je ovaj sljemenjak jedini

putem objave dviju fotografija

prilikom bilo opisne riječi o njemu: Jurišić 1989, str. 34. Ipak, jedna snimka dala je potvrditi kako prethodni opisi nisu bili posve vjerni, s obzirom da se na zabatnoj stranici izvrsno raspoznaje urezani latinski križ. Naposljetku, i prilikom nedavnog osvrta na sljemenjak nije se navelo kako je i druga njegova stranica ukrašena prikazom konjanika i životinje: Mucić 2005, str. 245. Inače, fotografiju prevrnutog stećka dok je stajao u prirodnom okruženju na lokalitetu donosi N. Miletić, osvrćući se unutar manje komparativne analize na prikaz kola obuhvaćenog na rečenoj snimci: Miletić 1982, str. 80, 150, sl. 54.

nadgrobnih spomenika u Makarskom primorju.¹⁸ Valja odmah reći da je u dvjema Sabljarevim terenskim bilježnicama, koje bez nadnevka, sadrže listove s Makarskog primorja,¹⁹ moguće naći svega par takvih topografskih zabilješki iz 1853.-1854. g., danih od strane ovog zaslužnog javnog radnika, znanstvenika i čuvara zbirki Narodnog muzeja u Zagrebu. Ona vezana za visoki sanduk s postoljem, tzv. Kostanića greb u Drveniku, oko 25 km jugoistočno od Makarske, govori kako je ovo “*stećak na nadgrobnoj ploči*”. Na drugom listu, unutar tek započetog popisa znamenitosti po naseljima u Makarskom primorju, za isti stećak daje do znanja da su “*na ploči 2 junaka jašući, međ njima jedna cura*”. Povjesničarima književnosti ili folkloristima valja dati na prosudbu je li podrobnije iznijet Sabljarov opis ljubavne epizode – a ona je još uvijek glavnim akcentom njegovog pisanja naglaskom na konačni smiraj voljenih pod stećkom – ujedno i prva ili barem neka rana zabilježena (premda ne i objavljena) literarna predaja o tome. Ovdje će se konstatirati kako je njegov opis motiva točan - kao i nekoliko godina kasnija primjedba Kadčić-Peke - dok je u gotovo stoljeće ranijem opisu Fortis vidio scenu lova.²⁰ Pak, Sabljara terminologija, doduše ako ne posve precizna, nije ni odveć sporna, zna li se kako je pisao o (i danas sačuvanom) visokom i uskom sanduku.²¹

Lokalitet kojega je podatke Sabljar unio u svoju drugu bilježnicu, odnosi se na groblje u Igranima, obalnom naselju 12 km jugoistočno od Makarske. Među crtežima poklopica dvaju rimskih sarkofaga - na onaj s uparanim monogramatskim križem podsjetio je u naše vrijeme J. Medini²² - i ploča s natpisima iz XIX. st. nalaze se i dvije ploče (jedna fragmentirana?) s urezanim prikazima alata (ralo?; kosir?; sl. 3).²³ Sabljar o njima nije dao pisanih napomena – tek je crtežom dao naslutiti kako su ranije od onih s natpisom. U to vrijeme fra P. Kadčić-Peko za igarsko groblje piše „*vidi se stećakah i drugih nadgrobnih ploča*“, ²⁴ ali tek prilikom nabiranja drugih lokaliteta. Dojam je kako je ovdje Igrane preopćenito, a možda i neoprezno objedinio s njima, jer izostaju indicije kako je na igarskom groblju nekada bilo stećaka. Pak, kako se i danas na groblju nalaze nadgrobnih ploče, rečena terminologija podrazumijevala bi da ju pisac gdjekada i s pravom koristi.²⁵

¹⁸ Mijat Sabljar (Dubica 5. V. 1790. – Zagreb 21. XII. 1865.) c.k. major, u dva je navrata pohodio Dalmaciju, “*prvi put god. 1852 od 15. lipnja do 11. studenoga do Zadra, drugi put poslan od povj. društva g. 1853 od rujna do svibnja 1854 s listom Banovim. Ovaj put dopre do najjužnijeg kraja Dalmacije*”, kako je to zapisao: Brunšmid 1991, str. 46-47. Pitanje je kada M. Sabljar boravi u Makarskom primorju tijekom svog osmomjesečnog obilaska Dalmacije 1853.-1854. g., kao što je upitno je li ovamo svraćao u dva navrata. I. Mirnik o putovanju M. Sabljara iznosi tek naznake u krupnim crtama: “*Putovao je tako da je najprije obišao Zadar i okolicu, zatim je otišao sve do Boke Kotorske gdje ga vidimo 26. XII. 1853. Nakon toga polagano ide prema sjeveru, prvih mjeseci 1854. obilazi Split, Solin i Vranjic... U Senju boravi 4. V. 1854. da bi se 9. V. vratio u Zagreb*”. Mirnik 1981, str. 211. U Sabljarevoj terenskoj bilježnici br. 20 (Split-Neretva) bilježeni su podaci za prostor između Stobreča i južnijeg Gradca u gornjem Makarskom primorju, iznijeti u pravocrtnom hodu prolaska k Makarskom primorju. Pak, u bilježnici 8 vidi se kako terenske obilasko poduzima iz Makarske prema jugu, do 20 km udaljenog Živogošća, da bi ponovo iz Makarske otišao na, koji kilometar prema zapadu, udaljeno Zablacé. Do daljnega se treba zadovoljiti konstatacijom kako M. Sabljar boravi u Makarskom primorju zadnjih mjeseci 1853. ili početkom 1854. g., moguće i u dva vremenska termina. Nekako je bliže pomišljati kako je Zakuće (i Igrane) obišao na povratku iz Boke kotorske i Dubrovnika, prvih mjeseci 1854. g. Inače, vrlo informativne podatke o životu i djelovanju M. Sabljara vidi u: Mirnik 1981, 209-212; 1991.

¹⁹ Riječ je o bilježnicama 8 i 20, koje se restaurirane čuvaju u Arhivu Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Od strane Sabljara numerirana bilježnica br. 8 (na njenim, u smeđi papir poput ostalih naknadno umotanim koricama, crnom je tintom napisano “Zadar”, te olovkom “Makarska”) sadrži ovdje reproducirane crteže i podatke iz Zakuća kod Makarske i Igrana, dok ona nenumerirana, br. 20, na omotu naslovljena “Obalom od Splita do Neretve”, sadrži pisane podatke o sanduku iz Drvenika u gornjem Makarskom primorju. Inače, Sabljar je na terenu podatke i crteže bilježio u olovci, a naknadno ih je izvlačio u crnoj tinti, što je vidljivo i na stranicama o kojima se ovdje govori. Kolegi Krešimiru Galoviću iz Ministarstva kulture zahvaljujem što mi je omogućio nesmetani uvid u njih, kao i u preostale bilježnice koje je, tek kao jedan dio Sabljareve ostavštine, baštinila ova institucija.

²⁰ Fortis 1984, str. 234.

²¹ Zanimljiva je identičnost Sabljareve determinacije ovog sanduka na postolju kao “stećka na nadgrobnoj ploči” s onom u nešto kasnijoj objavi Kadčić-Pekinog osvrtu: Kadčić-Peko 1863, str. 100, gdje lokalni pisac podsjeća i na Sabljareve obilazak Drvenika.

²² Medini 1970, str. 38.

²³ Terenska bilježnica M. Sabljara br. 8, str. 58.

²⁴ Kadčić-Peko 1863, str. 101.

Treći lokalitet sa srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima u Makarskom primorju koji je zaokupio pozornost Sabljara, već je razmatrano Zakuće, zapadno od Makarske.²⁶ I neka se odmah dometne kako dana stranica terenske bilježnice predstavlja najpotpuniji likovni prikaz jednog takvog spomenika na ovom dijelu obale, a ujedno je i najinformativnija u pogledu samog lokaliteta (sl. 4). Svojevrsnom ironijom, koja se već u gornjim redovima dala naslutiti, ovaj Sabljarov neobjavljeni osvrt na sljemenjak sa Zakuća ostao je nenadmašan do naših dana, uključujući i cjelokupnu kasniju literaturu u vezi s ovom područnom problematikom. Uvidom u njega moguće je razriješiti i neke dvojbe, više ili manje impostirane u bavljenjima ovim zapadnim, rubnim dijelom današnje Makarske. Odmah treba reći kako je u tom pogledu „slučaj“ sljemenjaka sa Zakuća ušao u literaturu i na jedan vrlo zbunjujući način. Naime, u iscrpnoj, ali i vrlo nepreglednoj, ponajviše kompilatorski baziranoj knjizi M. Wenzel, s dokumentacijom shematiziranih crteža srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika, autorica donosi nekoliko crteža ispod kojih u legendi stoji “*Makarska, Kopek, vrelo Sitno, slj.*”. Učinilo se je vrlo indikativnim što je pretpostavljajući lokalitet “*Kopek – vrelo Sitno*” naznačen kao pripadajući Makarskoj, odnosno s druge strane Krvavici (oko 3-4 km udaljenom naselju zapadno od Makarske). Takva kontradiktornost pojačana je i činjenicom što su izvori za crteže korišteni iz dvije ruke. I to na kakav način! Na istoj tabli Wenzelova donosi crteže motiva polumjeseca i zvijezde te ispod svakog od varijanti niz lokaliteta na kojima stećci sadrže isti motiv. U legendi ispod jedne varijante stoji “*Makarska, Kopek, vrelo Sitno*”, i to gdje se nalazi tek jedna rozeta uz uspravno postavljen polumjesec.²⁷ Na istoj tabli donosi crtež bočne stranice sljemenjaka s horizontalno postavljenim polumjesecom i po jednom rozetom sa strana.²⁸ Ovdje ističe kako je spomenik u “*Krvavici, Makarska.*” Isto radi i s motivom kola ljudskih figura, gdje je crtež istaknut isključivo kao pripadajući tek stećku iz “*Krvavica, Makarska*”.²⁹ Oznaka “*Makarska, Kopek, vrelo Sitno*” javlja se i pod legendom crteža koji bi trebao predočiti sličnost križeva,³⁰ te pod prikazom konjanika i životinje pred njim, kao motiv koji izravno predstavlja stećak s ovog lokaliteta.³¹ Wenzelova je uredno dala do znanja kako se koristila različitim izvorima dokumentacije za “oba lokaliteta”: crteže zavedene pod “*Kopek-vrelo Sitno*” crpila je iz terenske bilježnice M. Sabljara, a one kod “*Krvavice, Makarska*” iz terenske dokumentacije N. Miletića i fotografa T. Dapca. Problem koji se je naslućivao sam po sebi nije bilo u odnosu na (kako se je već ispostavilo) terensko nepoznavanje prostora na čije se je spomenike autorica na ovaj usputni način osvrnula, već u samoj mogućnosti da bi se možda radilo o lokalitetu, ne samo zametnutom u pogledu spomenika već i zagubljenog ili posve zaboravljenog toponima. Podrazumijeva se kako je nedoumica iskazana ponajprije u nazivu „*Kopek-vrelo Sitno*“, koji nije poznat u Makarskom primorju, više nego u samoj Krvavici, u čijoj se blizini (točnije na Zakuću) još u to vrijeme mogao vidjeti prevaljeni sljemenjak i tako povezati s crtežima koje donosi Wenzelova. Uostalom, rečeno je kako na istoj stranici Wenzelova donosi oba naziva, čime je nedvojbeno upućivala i na njihovu prostornu različitost.

Nedoumica se lako razrješava uvidom u terensku bilježnicu M. Sabljara,³² putem čega je postalo jasno kako je riječ o istom lokalitetu i stećku. Na danoj stranici 62 bilježnice 8 Sabljar donosi crteže sljemenjaka i piše (sl. 4):

²⁵ Na zapadnom, starijem dijelu današnjega groblja, nekoliko metara zapadno od mrtvačnice i položajem okomito na nju, nalaze se 4 neukrašene nadgrobne ploče, postavljene u dvije skupine u smjeru sjeveroistok-jugozapad, paralelno jedna uz drugu i istoj osi, možda kao reutilizirane pokrovnice kasnosrednjovjekovnih grobnih komora. Ni na jednoj od njih ne naziru se tragovi ukrašavanja.

²⁶ Terenska bilježnica M. Sabljara br. 8, str. 62.

²⁷ Wenzel 1965, str. 157, T. XXXIX, 23.

²⁸ Wenzel 1965, str. 158, T. XXXIX, 35.

²⁹ Wenzel 1965, str. 356, T. XCV, 14.

³⁰ Wenzel 1965, str. 102, T. XXIV, 14.

³¹ Wenzel 1965, str. 404, T. CX, 17.

³² Za prikaz križa vjerojatno je omaškom navedena str. 50 umjesto 62 iz Sabljarove bilj. 8, kao što to točno stoji za druge prikaze.

“Kod k a p e l e na jednom vrelu Sitno zvanom, na cesti od Makarske 2 milje tal. k zapadu... (istaknuo: M. T.; crtež).

Stećak leži na četvrtoj strani, dakle tu nisam mogao vidjeti... (crteži užih stranica stećka). Bile su tu još mnoge nadgrobne ploče s raznim biljegovim, ali su jih potrošili 1818, kad su ovdje cestu probiali i iz nova pravili, i 1845 kod zidanja iste kapele, iz koje vrelo Sitno teče.”

Nije potrebno naglašavati kako M. Wenzel nije uvidjela da donosi crteže istog stećka koji je uvela pod dva različita lokaliteta i, podrazumijevajući, uzela da se isto tako radi o dva spomenika. U biti, ključna pogreška koju je učinila, bila je u brzopletom čitanju riječi “kapela” kao “Kopek”, iako je na to nipošto nije naveo smisao riječi i samog odlomka teksta. U protivnom, bilo bi posve jasno - i ne navodeći ostale podatke iz Sabljareva rukopisa - kako ovdje može biti riječi tek o kapelici sv. Nikole na Zakuću, uz jadransku cestu zapadno od Makarske i nadomak naselju Krvavica. Može se i dodati kako je (toliko “zanemaren”) crtež prikaza konjanika (doduše i kod njega prikazanog bez mača) i životinje pred njim prenijet iz Sabljarove bilježnice dosta vjerno, zajedno s još tada postojećim oštećenjima stećka. Pak, crtež križa na bočnoj strani našao je u analogiji Wenzelove dosta općenu podudarnost. Naročito se to odnosi na polumjesec i zvijezdu kojima je, po pitanju njihova položaja, sličnost posve proizvoljna, ali i podudarna Sabljarevom naznačavanju tek jedne. Sam učinak Wenzelove u pogledu osvrta na ove “lokalitete”, zanimljivo, posve je izostao. Tobožnji “Kopek-vrelo Sitno”, naime, nikada se i nije razmatrao u radovima vezanim za spomeničku baštinu srednjeg vijeka u Makarskom primorju te je i zabuna autorice ostala nezapažena sve do recentnih kritičkih pregleda.³³ Na žalost, kako se je prethodno već upozorilo, ostao je nedočitan i raniji opis sljemenjaka dan od strane F. Bulića – štoviše, i u trenutku kada se je po tom pitanju i navodio njegov rad!

Rezimira li se prinos M. Sabljara problematici spomeničke baštine srednjeg vijeka u Makarskom primorju, konkretno izučavanju stećaka i nadgrobnih ploča, primijetit će se kako je svojim opsegom donekle skroman.³⁴ Jedino je prostor Zakuća nešto više zaokupio njegovu pažnju, dok se dvije ploče s igarskoga groblja tek sada iskazuju kao dokaz njihovog postojanja na lokalitetu. Treba uzeti u obzir kako je sadržaj ovih stranica Sabljarovih terenskih bilježnica ostao nepoznat te, s izuzetkom prijenosa skice crteža konjanika i životinje sa sljemenjaka na Zakuću, i svojom neobjelodanjenošću ostao nepoznat za kasnija strukovna razmatranja. Stoga je njegova djelatnost u Makarskom primorju i bila gotovo posve neprepoznata. Međutim, Sabljarev terenski rad treba vrednovati upravo u pogledu ovih skromnih, ali iznimno vrijednih podataka o groblju na Zakuću, putem kojih se razrješava još koja nedoumica ili doznaje nova činjenica. Ne treba sumnjati kako ih je Sabljar doznao iz prve ruke, usmenim predočenjem stanovnika kao svjedočanstava koja su bila posve svježija ili generacijski njima posve vjerodostojna. Kao najvažnija, odnosi se na napomenu o brojnosti ukrašenih stećaka uništenih prilikom gradnje ceste još godine 1818., kao što je u istoj prilici oko 1965. g. bio od strane makarskih franjevaca spašen razmatrani sljemenjak. Sabljar veli kako su stećci stradali i prilikom gradnje kapelice sv. Nikole 1845. g., što je i danas lako provjerljiva činjenica u pogledu ukrašenog i lijepo obrađenog sanduka uzidanog u njeno pročelje.³⁵ Možda je u zaokupljanju problemima

³³ Tomasović 2005, str. 81; 2007 B, str. 89, gdje se izriječno veli kako je pogrešno pročitan rukopis iz Sabljareve terenske bilježnice.

³⁴ Ne treba odveć biti kritičan prema Sabljarovom bilježenju tek tri lokaliteta sa srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima s obzirom da je njegovo zadržavanje u Makarskom primorju rezultiralo dosta širim i kompleksnijim kulturološkim pristupom, pače izazvano iznimno živim zanimanjem za raznorodne povijesne i umjetničke (uz ostale) segmente na koje se upravo on prvi, a mjestimice i jedini osvrnuo. No, o tome će svakako morati biti riječi prilikom nekog budućeg osvrta na Sabljarevu terensku djelatnost i njegovu pisanu ostavštinu usmjerenu ovom dijelu obalnog područja. Za sada tek treba konstatirati kako je njegovo zanimanje za stećke i nadgrobne ploče, usredotočenošću na spomenuto te, naročito, inzistirajući na vremenskom hodu, i prvo za Makarsko primorje.

³⁵ S izuzetkom sljemenjaka i sanduka uzidanog pri dnu pročelja kapelice uz cestu nije sačuvan ni jedan nadgrobni spomenik s ovoga najvećeg groblja sa stećcima u donjem ili zapadnom Makarskom primorju. Njegovo uništavanje, započeto još u vrijeme prije istraživačkog pohoda Mijata Sabljara ovim krajevima sredinom XIX. st., potrajalo je sve do unatrag nekoli-

medijevalistike manje bitna godina gradnje kapelice, ali valja reći kako je i ovo pitanje unutar bavljenja područnom novovjekovnom gradnjom ostalo otvoreno.³⁶ Naposljetku, još jedan moment potvrđuje značenje Sabljarevog crteža, premda se može promotriti više kao naknadna zadovoljština u pogledu prethodno rečene konstatacije o propuštenoj prilici istraživanja groba što ga je stećak, tobože, pokrivao uoči njegova prijenosa u Makarsku. Sabljar veli da jednu stranicu stećka nije mogao vidjeti, a ova se, odnosno prikaz kola, fotografira puno stoljeće kasnije.³⁷ Pak, F. Bulić je u međuvremenu mogao gledati sve strane sljemenjaka dočim je opisao prikaze na njima. Stoga je očito da i ne postoje bolji dokazi od ovih, dvaju likovnih i jednog opisnog, kako položaj sljemenjaka na Zakuću „*sugerira (više generacijsko) guranje stećka u "potrazi za zlatom"*“.³⁸

Sravni li se doprinos M. Sabljara s nešto kasnije objavljenim podacima P. Kadčić-Peke, inače nositelja ranih naznaka za topografiju srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u Makarskom primorju, nije teško uočiti razlike. Svakako, valja uvažiti i činjenicu izostanka recepcije Sabljareva rada s obzirom da je ovaj ostao neobjavljen. Kadčić-Pekini podaci su odveć uopćeni te, kada i navodi rijetka mjesta sa srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima, nemoguće je išta reći kojem od naselja pripadaju (brojčano posve neodredivi) spomenici sa spomenutim ukrasnim motivima.³⁹ Upada u oči i stanovita površnost pisca koji tek u nekoliko godina kasnijem radu „otkriva“ groblje sa stećcima na Sladincu u Baćini. Ovom, nekada možda i najvećem srednjovjekovnom groblju u Makarskom primorju, ističe njegov položaj („*kod starodavne porušene crkve Sv. Andrije*“ koja je „*sa zemljom sravnjena*“), množinu i vrstu spomenika („*preko sto nadgrobnih debelih pločah*“) i najuopćenije navodi zastupljene ukrase na njima („*na mnogih pločah vidi se polumjesec i zvijezda...na nekojih drugih križ*“).⁴⁰ Iz potonjeg se dade zaključiti kako je veća zastupljenost ukrašavanja na njima, a gotovo da i nema sumnje kako se je glavninom radilo o stećcima-sanducima. Također, pisac veli da se još na „*više mjesta*“ nalaze „*ploče i stećci*“. I ovdje se iskazuje velika nepoznanica o kojim je lokalitetima riječ, imajući u vidu kako pisac pod „*pločama*“ podrazumijeva i stećke-sanduke, odnosno njegove niže tipove, dok pod stećcima reflektira na više tipove. Zasluga Kadčić-Peke odnosila bi se ponajprije na objavljeni shematizirani prikaz kola ljudskih figura,⁴¹ koji je u kasnijoj literaturi pogrešno promotren kao tučepski.⁴² Uostalom, recepcija ovih napomena o baćinskim stećcima u literaturi nije bila upitna.⁴³

S druge strane, desetljeće raniji obilazak Makarskog primorja od strane M. Sabljara rezultirao je gotovo istim obimom napomena o broju lokaliteta sa stećcima i nadgrobnim pločama. Pristupom i rezultatom kod obilaska Zakuća – dakle, više nego solidni crteži i podaci o uništavanju stećaka (uključujući posredno upozorenje na ukrašeni sanduk uzidan u pročelje kapelice) – kao i evidentiranjem dvaju ploča na groblju u Igranima putem crteža, stječe se dojam kudika-

ko godina, iako se je i tada radilo tek o fizičkom nestanku ili zatrpavanju spomenika kojima je odranije otrgnut primarni grobljanski i uži prostorni kontekst. Tako su još donedavno, prije potpunog devastiranja prostora ovog zametnutog groblja nasipavanjem zemljanog otpada ispod ceste, bila vidljiva, stotinjak metara zapadno od kapelice, dva obrađena kamena bloka, vel. 1,04 m x 0,70 m x 0,27 m i 0,90 m x 0,45 m x 0,27 m. I pri dnu južnog podzida ceste, zapadno od kapelice, bio je vidljiv uzidan blok vel. 1,27 m x 0,76 m relativno uglačane plohe. U borovoj šumi iznad novih kuća, nepunih 100 m istočnije od kapelice, također su stajale odbačene 4 kamene masivne ploče, vel. 1 m x 1 m x 0,20 m, obrađene u primarnom stanju.

³⁶ Jurišić 1978, str. 220, navodi pod upitnikom 1818. kao godinu gradnje kapelice sv. Nikole. Vrijedi napomenuti kako je ostao nepoznat i naziv, i ne tako davno još aktivnog izvora Sitno na prostoru srednjovjekovnog groblja i, neka se dometne, ranijeg, antičkog lokaliteta.

³⁷ Miletić 1982, sl. 54.

³⁸ Tomasović 2005, str. 83.

³⁹ Kadčić - Peko 1859, str. 321-322.

⁴⁰ Kadčić - Peko 1863, str. 102.

⁴¹ Kadčić - Peko 1863, T. I, 3-4.

⁴² Upozorenja na takve zabune vidi: Tomasović 2005, str. 80-81, 83.

⁴³ Lako ih je naći u spomenutom, identičnom iskazu kod: Klaić 1880, str. 169-170, a i u jednoj kasnijoj kratkoj natuknici s urednim upućivanjem na rad Kadčić-Peke: Bešlagić, Horvat 1959, str. 206. Manje je bitno jesu li njeni autori morali biti upoznati s uništavanjem groblja, koje se u međuvremenu dogodilo najmanje petnaestak godina ranije.

mo veće usredotočenosti na lokalitete koje je obišao. Svakako da ovakvim sagledavanjem nema razloga utjecati na konačnu ocjenu značenje Kadčić-Pekinih podataka, ili ih vrijednosno korigirati. Ipak, nužno je reći kako M. Sabljara, svejedno je li “stranac” ili došljak, tijekom svojih nužno kratkotrajnih zadržavanja u Makarskom primorju postiže u najmanju ruku podjednako kao i “domaći čovjek na terenu”. A naposljetku, ukoliko je znameniti muzealac i stvorio kakav interes ka zanimanju za ove (kao i druge) spomeničke ostatke kod Kadčić-Peke (u čemu bi se dalo naslutiti stanovitih indicija), tada je, valja priznati, njegovo značenje i veće.

Još jedan veliki zaslužnik ima nesumnjivog udjela u terenskom bilježenju stećaka i nadgrob-
nih ploča u Makarskom primorju. Riječ je o fra Luji Marunu, ocu starohrvatske arheologije, koji je godine 1897., gotovo pedeset godina nakon Sabljara, evidentirao nadgrobne spomeni-
ke u Drašnicama, obalnom selu oko 10 km jugoistočno od Makarske.⁴⁴ Značenje i vrijednost Marunovih terenskih stranica gotovo su identični Sabljarevim, štoviše u potpunosti jednaki u pogledu znanstvene upotrebljivosti i u našim danima. Svakako, nužno je podsjetiti kako prethodnik Kadčić-Peko navodi za Drašnice tek da u njima ima “*stećakah i starinskih nadgrobnih pločah*”,⁴⁵ spomenuvši tek jedan primjerak s “biskupskom mitrom”. Ostaje nejasno u kakvom su brojčanom odnosu tada bile nadgrobne ploče od samih stećaka, naročito u pogledu već upozorene nejasnoće što je isti pod “*nadgrobnim pločama*” podrazumijevao i niže sanduke. Marunove zabilješke o stećcima i pločama u Drašnicama dosta toga razjašnjavaju. Kao prvo, Marun ne objedinjava preopćenito ove vrste, kako je to redovito činio Kadčić-Peko, naprotiv, ukazao je i na njihov brojčani međudnos. Kako su drašnički nadgrobni zabilježeni od strane Maruna - ponegdje potkrijepljeni i crtežima njihovih detalja i natpisa u olovci ili češće opisani u pogledu ukrasnih motiva na njima - glavninom sačuvani, te ih je bilo moguće razmatrati i u kasnijim radovima,⁴⁶ ovdje će nakratko biti osvrta tek na jedan, nedovoljno sagledan spomenik s drašničkoga groblja. Riječ je o jednom od dva stećka koje je Marun zapazio, napisavši kako se ovdje nalaze: “*Dva stara mramora - jedan na somić ali nizak.*”⁴⁷ Nije teško povezati ovaj podatak sa stećkom, koji i danas stoji dislociran na južnoj strani groblja (sl. 5). Riječ je o niskom, tzv. pločastom tipu sljemenjaka neznatno zakošenih sljemena krova (vel. 1,73 x 0,90 x 0,35-0,45 m).⁴⁸ Kao takav se je i odredio, ali bez izravnog upozorenja da se upravo radi o stećku o kojemu je davno pisao L. Marun, unatoč tome što se donosi pripadajući odlomak njegovih zabilješki.⁴⁹ Ono što se je također promaklo istaknuti, odnosi se na ukrašenost ploha krova sljemenjaka prikazom rustično urezanog štita i, uz hrbat suprotnog sljemena, niže postavljenog mača. Ukrasne motive ne spominje ni Marun, što se lako opravdava rustikalnošću izvedbe urezanog prikaza na bjelkastom, domaćem vapnenačkog kamenu lošije kvalitete, vrlo hrapave i ispucane plohe. Što se tiče drugog „*mramora*“ što ga navodi Marun, teško je reći je li pomišljao na nadgrobni blok s reljefno izvedenim većim križem, inače vidljivim još početkom šezdesetih godina prošlog stoljeća.⁵⁰

⁴⁴ Prema podacima iz terenske bilježnice L. Maruna: 1897.-1898., nadnevak 17. 11. 1897. (4. str.), Arhiv hrvatskog starinarskog društva – MHAS, korištenih u radu: Urlić 2006.

⁴⁵ Kadčić - Peko 1863, str. 98, 101.

⁴⁶ Jurišić 1966, str. 97-98; Božanić-Bezić 1967, str. 169; Tomasović 2005, str. 86, te kod: Urlić 2006, bez faksimila Marunovog teksta sa skicama.

⁴⁷ Urlić 2006, str. 93.

⁴⁸ O ovoj podvrsti niskog, tzv. pločastog sljemenjaka bilo je riječi u pogledu evidentiranja još jednog primjerka u Makarskom primorju, onog s Grebišća u Bastu iznad Baške Vode. Tom prilikom se je i naznačila relativna brojnost ovog tipa na splitsko-trogirskom i šibensko-zadarskom zaleđu: Tomasović 2003.

⁴⁹ Urlić 2006, str. 93, 107.

⁵⁰ Možda je Marun gledao kakav, u međuvremenu, nestali stećak, jer piše o “*više debelih ploča oponašajuć stare mramore - na nekima, znakovi krsta, grbova*” (Urlić 2006, str. 94), po čemu se dade zaključiti kako ne pomišlja na nadgrobni blok s križem (koji bi tek “*oponašao stećak*”). Ili čak, možda upravo misli na njega (ne naznačivši kako na sebi ima križ!), što podrazumijeva da je i koja kasnije nestala nadgrobna ploča imala na sebi motiv križa. Zanimljivo, rečeni nadgrobni blok s reljefnim križem vidljiv na groblju još prije pedesetak godina, svrstan je u “*nadgrobnu ploču*” kod Božanić-Bezić 1967, str. 169, T. I, 5, i Urlić 2006, str. 110-111, sl. 36, očito zbog svoje debljine od 0,20 m (prema literaturi). Međutim, nije se uzela u obzir veličina nadgrobnjaka (1,47 x 0,74 m; prema literaturi), koja je osjetno manja od učestale veličine nadgrobnih

Iz gornjih redova razvidno je kako Marunova terenska djelatnost u Makarskom primorju, ma kako god bila skromna u odnosu na preostale dijelove hrvatske Dalmacije, nije zastala na već poznatoj epizodi evidentiranja ostataka srednjovjekovne crkve na Sutvidu između Tučepa i Podgore, ili često istaknutom zanimanju k religijskim predodžbama u vezi s istoimenim živo-goškim planinskim vrhom,⁵¹ već je bila usmjerena i srednjovjekovnim nadgrobni spomenicima. Uostalom, interes fra L. Maruna u ovim krajevima vremenski je podudaran i primitku u kninski muzej drašničkog natpisa, s urezanim križem i godinom 1466.⁵² Ostao je to i svojevrsni primjer okrenutosti Makarskom primorju, prepoznat u jednom tako sretnom zbrinjavanju pokretnog spomenika.

ploča u Makarskom primorju. Naročito, od strane pisaca ostala je neprepoznata grubost plohe i izgled reljefnog križa, inače karakteristike posve atipične za preostale drašničke, primorske nadgrobne ploče.

⁵¹ Marun 1897.

⁵² Radić 1898, str. 55; Marun 1998, str. 93.

IZVORI

Mijat Sabljar – terenske bilježnice (8; 20), Arhiv Ministarstva kulture Republike Hrvatske

SKRAĆENICE

Arkiv povj. jugosl.	Arkiv za povjestnicu jugoslavensku (Zagreb)
Bogorod. hrvat. narod.	Bogorodica u hrvatskom narodu, Zbornik radova Prvog hrvatskog mariološkog kongresa, 9.-10. rujna 1976. (Split)
ELU	Enciklopedija likovnih umjetnosti (Zagreb)
Mak. prim.	Makarsko primorje. Glasilo grada Makarske (Makarska)
MP	Makarsko primorje. Gradski muzej (Makarska)
Mak. Zbornik	Makarski zbornik (Makarska)
SHP	Starohrvatska prosvjeta. (Knin. Split. Zagreb.)
Starinar	Starinar, Arheološki institut, SAN (Beograd)
Starine	Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb)
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split)

LITERATURA

Bešlagić, Horvat 1959

Bešlagić, Horvat, *Baćina*, ELU, 1, Zagreb, 1959., str. 206

Bešlagić 1971

Š. Bešlagić, *Stećci - Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1971.

Božanić-Bezić 1967

N. Božanić-Bezić, *Stećci i nadgrobne ploče u Makarskom primorju*, Starinar, XVII/1966, Beograd, 1967., 167-172

Božanić-Bezić 1970

N. Božanić-Bezić, *Srednjovjekovni spomenici Makarskog primorja*, Mak. zbornik, 1, Makarska 1970., 279-311

Brunšmid 1991

J. Brunšmid, *O Narodnom muzeju*, Muzeologija, 28, Zagreb, 1991., 45-47

Bulić 1928

F. Bulić, *Starinski nalazi u Promaji, odlomku Baškevode kod Makarske*, VAHD, XLIX, 1926.-27., Split, 1928., 66-72

Carrara 1852

I. Carrara, *Odgovor ...*, Arkiv povj. jugosl., II, Zagreb, 1852., 325-338

Fortis 1984

A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984.

Jurišić 1966

K. Jurišić, *Stariji hrvatski natpisi Makarskoga primorja (XV-XVIII st.)*, Starine, 53, 1966., 119-123

Jurišić 1978

K. Jurišić, *Kapelice na prostoru Makarske biskupije i štovanje B. D. Marije*, Bogorod. hrvat. narod., Split, 1978., 203-227

Jurišić 1989

K. Jurišić, *Franjevački samostan Sv. Marije u Makarskoj, u: Franjevačka Visoka bogoslovija u Makarskoj, 250. obljetnica osnivanja i rada, 1736.-1986.*, Makarska, 1989., 33-82

Kadžić-Peko 1859

P. Kadžić-Peko, *Odgovori na njevoja pitanja Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine*, Arkiv povj. jugosl., 5, Zagreb, 1859., 321-340

Kadžić-Peko 1863

P. Kadžić-Peko, *Poviest okružja makarskoga u Dalmaciji*, Arkiv povj. jugosl., 7, 1863, Zagreb. 92-128

Kaer 1887

P. Kaer, *Pierres s pulcrales dalmates*, Soci t d' anthropologie de Lyon, Lyon, 1887.

Kaer 1895

P. Kaer, *O stećcima*, SHP, I/1, Knin, 1895., 27-34

Kaer 1914

P. Kaer, *Makarska i primorje*, Rijeka, 1914.

Klaić 1880

V. Klaić, *Zemljopis zemalja u kojoj obitavaju Hrvati*, I, Zagreb, 1880.

Marun 1897

L. Marun, *Arheološki prilozi o religiji poganskih Hrvata*, SHP, III/3-4, Knin, 1897., 141-144

Marun 1998

L. Marun, *Starinarski dnevници* (priredila: M. Petrincec), Split, 1998.

Medini 1970

J. Medini, *Makarsko primorje u antici*, Mak. zbornik, 1970., 13-81

Miletić 1982

N. Miletić, *Stećci*, ed. Umjetnost na tlu Jugoslavije, Beograd-Zagreb-Mostar, 1982.

Mirnik 1981

I. Mirnik, *Mijat Sabljar u Solinu i Vranjicu god. 1854.*, VAHD, LXXV, Split, 1981, 209-240

Mirnik 1991

I. Mirnik, *Mijat Sabljar*, Muzeologija, 28, Zagreb, 1991., 14-18

Mucić 2005

K. Mucić, *Kulturna i prirodna baština Makarskog primorja – Makarska*, MP, 7, Makarska, 2005., 221-278

Radić 1898

F. Radić, *Izveštaj Upraviteljstva Hrvatskog starinarskog društva u Kninu...*, SHP, IV/1, Knin, 1898., 54-56

Tomasović 2003

M. Tomasović, *Ukrašeni stećak s Grebišća u Bastu*, Mak. prim., IX/107, 2003., 14

Tomasović 2005

M. Tomasović, *Komentari, napomene i kritički osvrt na podatke iz okvira arheološke problematike Makarskog primorja u knjigama, radovima i člancima*, MP, 7, Makarska, 2005., 9-102

Tomasović 2007 A

M. Tomasović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Makarskom primorju*, Makarska, 2007.

Tomasović 2007 B

M. Tomasović, *Starine Makarskog primorja u svjetlu arheološke literature*, Makarska, 2007.

Urlić 2006

V. Urlić, *Kameni spomenici stare crkve Sv. Jurja u Drašnicama*, MP, 8, Makarska, 2006., 83-114

Wenzel 1965

M. Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo, 1965.

SUMMARY

19TH Century Documentation of Medieval Grave Monuments in the Makarska Coastal Area using the Examples of Mijat Sabljar and fra Lujo Marun

Key words: *stećci* and grave monuments in the coastal area around Makarska, *stećci* at Stadinac in Bačina, field notebooks of M. Sabljar, gravestones in Igrane, ornamented gabled *stećak* from Zakuće, field Marun, graveyard in Drašnice, low-gabled *stećak* of the so-called slab type.

Medieval grave monuments from the Makarska coastal area have been mentioned in literature from the early days, but for a long time only in the form of unsystematic documentation. The first mentions of grave monuments and *stećci* from this part of the coast can be found in the travel book by A. Fortis from 1774. He did not determine them chronologically, nor call them by any special name, just as in the case of other places in Dalmatia where he travelled. Franciscan P Kačić-Peko called them *stećci* and provides more detail on them in his work from 1863. He emphasized their great numbers at the Bačina site, and gives general data on their decoration. The first detailed description of a *stećak*, though, was given by F Bulić in 1925. He wrote about the area of Zakuće, west of Makarska, where a decorated gabled *stećak* was found, which was later, during the 1960s, moved and placed in front of the Franciscan church in Makarska. This is the most beautiful medieval gravestone on the Makarska coast, which had already by the mid-19th century, attracted the attention of Mijat Sabljar. Since Bulić's work, this *stećak* has remained, until the present day, inadequately described in the literature. Only Bulić did not miss the fact that the *stećak* is decorated on all sides. Apart from a circle of human figures on the wider side, a crescent and roses on one of the narrower sides, he also noticed a cross on the other narrower side, and most importantly, a depiction of a horse rider and an animal on the other main side.

In the field notebooks of M Sabljar, of which we have two that deal with the Makarska coastal area, it is possible to find several topographic notes on *stećci* and grave monuments. These refer to a tall chest with pedestal, the so-called *Kostanića Greb* in Drvenik, about 25 km south-east of Makarska, and also to the gravestones with motifs of tools at the graveyard in Igrane, a coastal settlement 12 km south-east of Makarska. The third site which attracted the attention of M Sabljar was Zakuće. The page of his notebook dealing with this site, represents the most detailed drawing of one such monument from this part of the coast, and also gives information on the site itself. This page also resolves some doubts, since the site has entered the literature in a confusing way. Namely, M Wenzel, in her book of drawings of gravestones, entered documentation for this *stećak* from two sources. She uses the drawings of M Sabljar, as well as later documentation. The author did not realize that she was dealing with drawings of the same *stećak*, and placed them in two different locations, believing that she was dealing with two separate monuments. This was a consequence of her skimmed reading of Sabljar's manuscript.

The contribution of M Sabljar to the documentation of medieval monuments in the Makarska coastal area, to the analysis of *stećci* and grave monuments is modest in its extent. However, Sabljar's field work should be evaluated in the light of his extremely important data on the graveyard in Zakuće. This refers to a number of decorated *stećci*, destroyed during the building of the road in 1818, and the preserved *stećak* that we are analysing here, which was saved by the Franciscans in 1965 when another road was built. Sabljar claimed that a number of *stećci* were also destroyed during the building of St Nicholas's chapel, which is easily proved by a decorated chest built into its facade. One other thing adds to the importance of Sabljar's drawing of the *stećak* from Zakuće, and this is the sketch of the depiction of a horseman and animal from one of its sides. Sabljar claimed that he was not able to see the other side, that is the depiction of the circle of human figures, photographed a century later. F Bulić, in the meantime, viewed and described all sides of the gabled tombstone.

If we compare the contribution of M Sabljar to the published data of P Kačić-Peka, we can see that the latter are more general. On the other hand, the result of Sabljar's visit to Zakuće is substantial drawings and data on destruction of the *stećci*. This is also the case in the documentation of the grave slabs in Igrane.

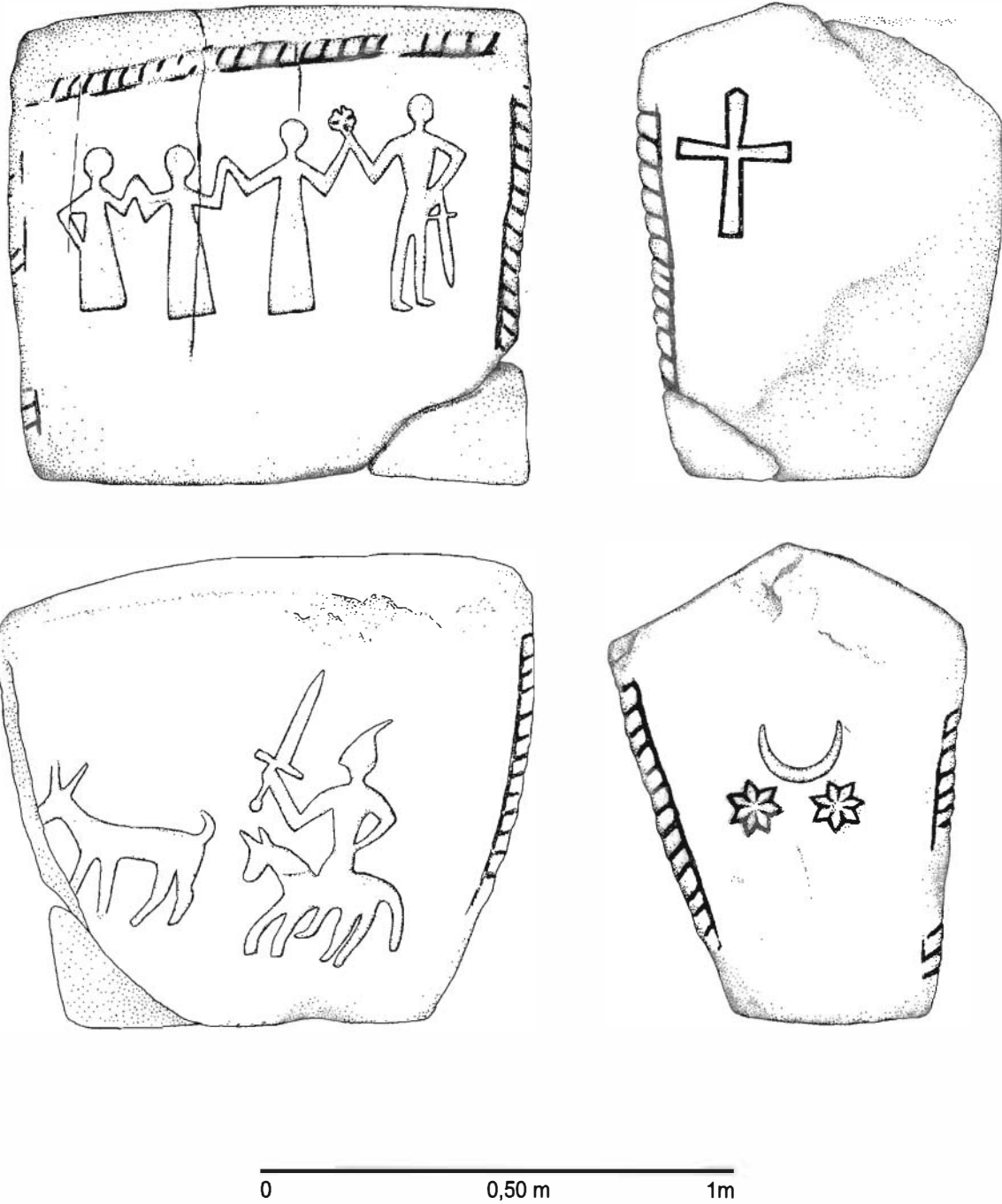
There is one more significant contributor to the documentation of monuments from the Makarska area. This is the Fra Lujo Marun, the father of Old Croatian archaeology, who in 1897, half a century after Sabljar, registered the gravestones in Drašnice, a coastal settlement about 10 km south-east of Makarska. The importance of Marun's field notebooks is almost identical to Sabljar's, identical in their scientific usefulness today. However, one of the preserved *stećci* could not be connected to Marun's notes, although this is a case of specific low-gabled tombstone.

Obviously, Marun's field work in the Makarska coastal area, no matter how modest it was compared to other parts of Dalmatia, did not stop at the already known episode of registering the remains of the medieval church on Sutvid, between Tučepi and Podgora, or the interest in religious matters on those peaks. Marun's interest in these areas coincides chronologically with the arrival of the Drešnik inscription, with a cross and the year 1466 carved on it, at the Museum of Knin, which proves Marun's concern for the Makarska area, and his care for one of its movable monuments.

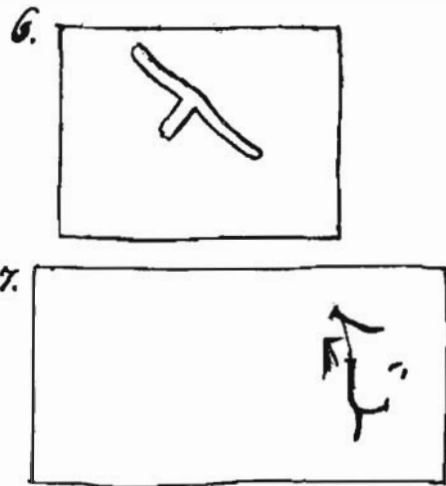
Translation: Nicholas Philip Saywell

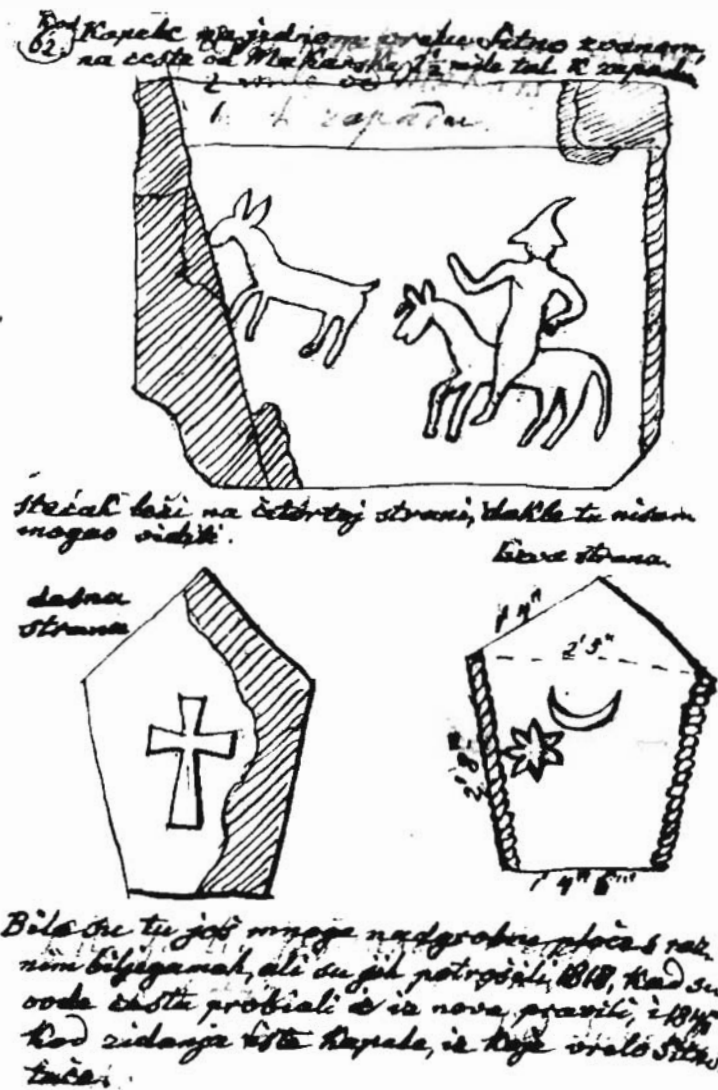
*Sl. 1. Stećak sljemenjak sa Zakuća, danas ispred stare franjevačke crkve u Makarskoj
(foto: Marinko Tomasović)*

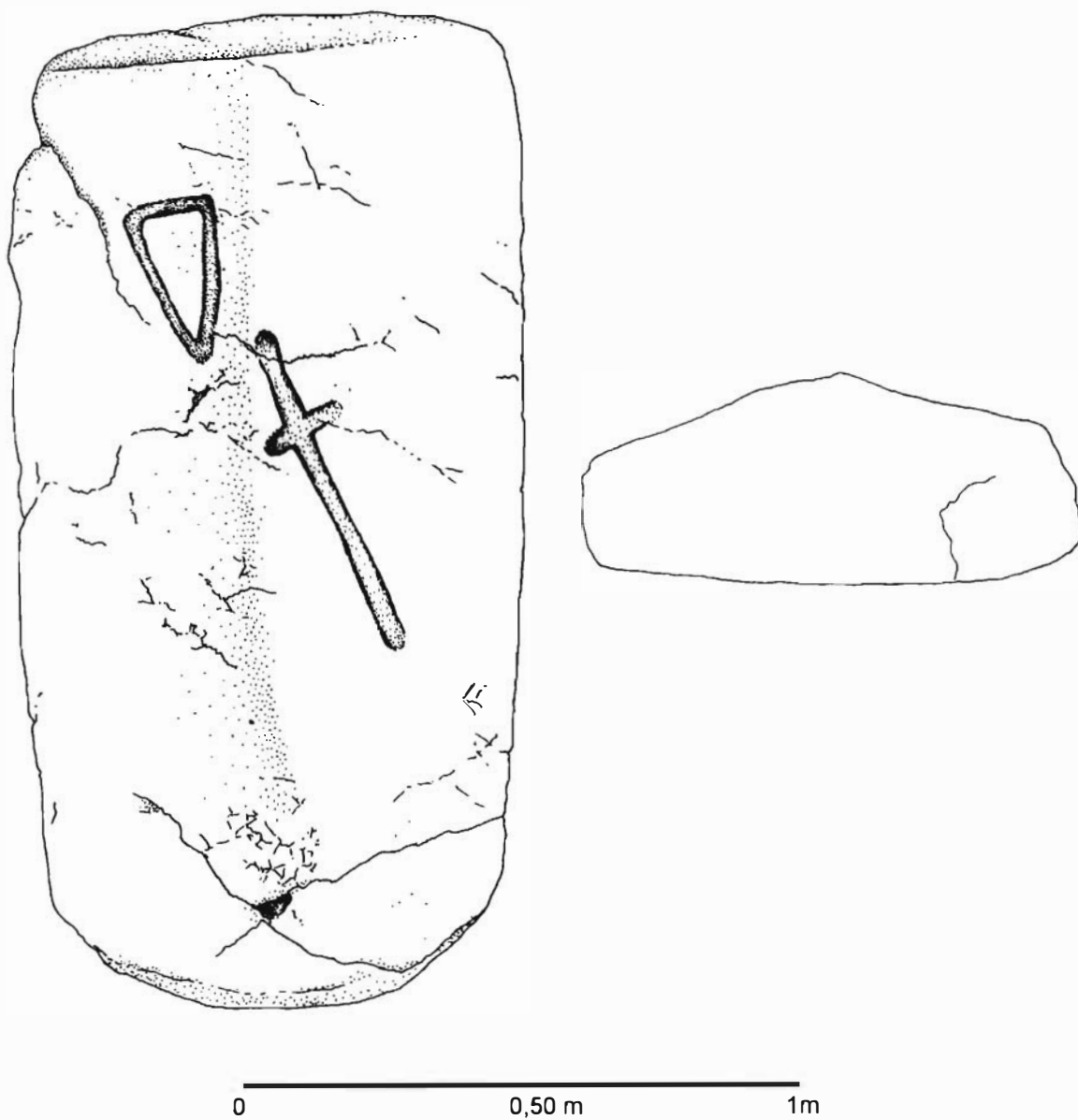
Sl. 2. Stećak sljemenjak sa Zakuća (crtži: Goran Novović)

Sl. 3 Nadgrobnje ploče u Igranima (terenska bilježnica Mijata Sabljara)

Sl. 4. Stećak sljemenjak na Zakuću kod Makarske (terenska bilježnica Mijata Sabljara)

Sl. 5. Stećak sljemenjak tzv. pločastog tipa na groblju u Drašnicama
(crtič: Goran Novović)